

Begijnhof van Lier anno 1401

“Dit is 't rechd ende d'ordenantie vanden beginhove”

Goed zes eeuwen geleden werd op Sint-Andriesdag (30 november) van het jaar 1401 in de Stad Lier een open brief gegeven:

Wie bevestigden deze open brief met hun zegel? De zegels zelf zijn verdwenen, maar onderaan op de “plyke”, de naar boven geplooidde onderstrook van het perkament, zien we vier horizontale insnijdingen. Door deze sneden werd de zogenaamde “staart” aangebracht: een reep perkament die door het waszegel onderaan werd gesloten. De vier zegels waren die van de Stad Lier, van Henryc Dries en Henryc Mijs, twee Lierse schepenen en tevens toezichhouders of nog “mamboers vanden Beginhove van Lyre”, en als vierde de zegel van het begijnhof zelf. Het begijnhof werd, zoals blijkt uit de tekst, vertegenwoordigd door “here Jan Piers prociaen” en de niet bij naam genoemde meesteressen.

Eerste statuten

Op te merken valt dat pastoor Johannes Piers in september 1401 gekozen werd, na het overlijden van zijn voorganger Johannes de Vaken.⁽¹⁾ De open brief bevat de eerst bekende geschreven statuten van het Lierse begijnhof en bevestigt het “rechd ende d'ordenantie vanden voerscreven beginhove”. Of met andere woorden: de stad Lier stemt met deze regels in. In de woordkeuze van toen luidt dat als volgt: “wij alle gadre eendrachtelike bi bliven (volharden), ende welke dat die voertaene 't ewigen daghen ghehouden werden”. Wel behoudt men zich het recht voor om dit recht te wijzigen of aan te vullen: “te mindere, te meerdere, te verclaerne ende te verbeterene ofte namaels (later) te doen ware bi ende na onser aller goedunkene”.

Even ter herinnering: in 1259 stemden de deken en het kapittel van Lier in met de oprichting van een begijnhof in hun parochie, stonden ze de begijnen toe een eigen pastoor te hebben, regelden ze de verdeling van de inkomsten van de kerk en stonden ze begravenissen in het begijnhof toe. De bisschop van Kamerijk werd verzocht om zijn goedkeuring te geven en die volgde nog hetzelfde jaar. De vraag tot oprichting van een begijnhof ging uit van de toen in de Stad Lier al aanwezige begijnen en hun meesteressen. Er waren dus al begijnen en die wensten een eigen en besloten hof te hebben. Dat begijnhof werd dus officieel erkend en gewilligd door de kerkelijke overheden.

Maar waarom gebeurde dit met een open brief, dus met de volledige instemming van de stedelijke Lierse overheid? In die tijd kende men het wereldlijke en het kerkelijke

recht. De regels van een begijnhof, een private instelling, maakten evenwel geen deel uit van deze beide rechtssystemen. Maar door de open brief werd aan het bestaan van het begijnhof rechtskracht gegeven binnen het wereldlijke, in dit geval het stadsrecht van toen.

Inderdaad leek daarmee een lacune opgevuld. Weliswaar had Jan hertog van Brabant al in 1274 bescherming en beveiliging beloofd: “ipsas begynas et locum earum sub nostra defensione et protectione suscipimus speciali”. Een bevestiging daarvan volgde in 1304. En in 1380 bevestigde hertogin Johanna nogmaals de vroegere brieven, privileges en giften aan het begijnhof van Lier. Bovendien staat ze de parochiaan en meesteressen aldaar toe statuten en ordonnantiën op te stellen en beveelt ze de schout van Lier de toepassing ervan af te dwingen op het eerste verzoek van de “Parochiaan en Meesteressen”. Maar het duurde nog 21 jaar, van 1380 tot 1401, vooraleer de parochiaan en meesteressen van hun recht gebruik maakten om de statuten en ordonnantiën van het begijnhof op te stellen. Ze lieten die meteen formeel bevestigen door de Stad Lier en wel in de reeds genoemde open brief.

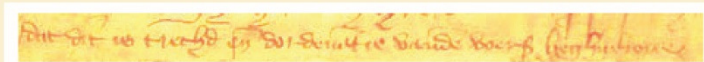
Bevestiging door Stad Lier

Waarom was zulke bevestiging door de Stad Lier van de statuten van het begijnhof wenselijk of zelfs noodzakelijk? Om welke redenen behoefden die statuten “rechtskracht”

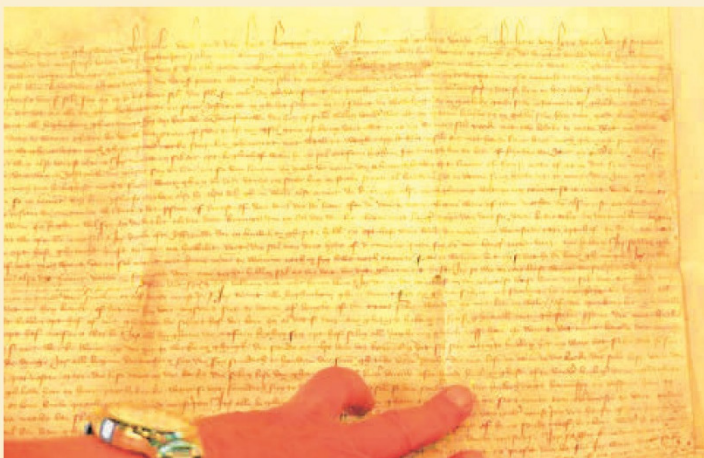
te krijgen? Allicht was een afwijking van het gangbare gewoonterecht en in het bijzonder van het bezits- en erfrecht één van de redenen. De statuten voorzien inderdaad in meerdere afwijkingen daarvan en die betreffen meer bepaald het roerend en onroerend bezit van een begijn, haar woning of kamer op het begijnhof, evenals beperkingen bij de verkoop of vererving ervan.

Zo zijn de volgende afwijkende regelingen te vermelden:

- “Item wie opt hof ghecocht heeft ende daer na huwelic doet, die sal van dies huus of d'cameren quiten syn (kwijt zijn, verliezen) ende niet langer recht daer ane hebben.”
- “Item so wie opt hof doet timmeren (timmeren en/of bouwen: meestal ging het om houten woningen, met lemen wanden) eest vele eest lutel, dat sal al den hove bliven also dat niement vanden erfghenamen daer aen recht sal na die doot die dat ghemert heeft.”
- “Item alse ene beghine sterft so sal 't hof haer beste bed hebben dat si heeft, ten ware dat sake dat si inde fermerie (infirmierie) storve (sterft), want dan soude de fermerie al haer goed behoude voren haer stont] (stont: voor haar verblijf, bestede tijd) ende also behoort die heiligest (Tafel van de Heilige Geest) al 't ghoed vanden ghenen die de provende (levensonderhoud) van heure nemen het en ware dat sake dat die beghine kinderen hadde die haer goed deilen (delen) mochten ende dan soude die heiligest deilen als kynd.”

dat dit is trechd ende d'ordenantie vanden voers[creven] begijnhove

Door middel van een open brief werd in 1401 aan het bestaan van het begijnhof van Lier rechtskracht gegeven binnen het wereldlijke, in dit geval het stadsrecht van toen. Foto: Jef Van den Bergh

Een bron voor het gangbare recht vindt men in het *Rechtsboek van Lier* uit 1415. In deel IX ervan wordt het erfrecht behandeld: "In den iersten, so sal men alle goede deylen na tsterfhuys ende na trecht van dair tsterfhuys gelegen es." En voorts: "Item, alse man of wijf starft, ende dat bedde scheidt, dan selen die kindere of andere naeste maghe, die achter den doden bliven, voiruut hebben alle dat erfelic goet dat van den doden bleven es, dat sijn vaderlec of sijn moederlec goet was."⁽²⁾

De kernelementen van de inhoud van deze "rechd ende d'ordenantie" komen weliswaar in grote lijnen overeen met de statuten van andere begijnhoven, maar toch is de tekst in meerdere opzichten opmerkelijk. We treffen een eerder summierere doch pragmatische samenvatting van vermoedelijk tot dan toe ongeschreven gewoonten, gebruiken en regels aan. Waarom eerder summier? De tekst van de open brief omvat zowat 2000 woorden; de versie van de statuten anno 1583 daarentegen telt zowat 4900 woorden. De opbouw en vooral de woordkeuze van de tekst hebben een originele aard. Zo zijn onder meer de regels voor kleding en schoeisel opmerkelijk, evenals het nu niet meer gebruikte of bekende begrip "wedustool".

Brede sociale functie

Met dat laatste woord komen we bij een weinig tot onbekend gegeven: hoe het begijnhof van Lier een bredere sociale functie vervulde. Zo bleken ook niet-begijnen, zij het alleen vrouwen, en weliswaar onder beperkende voorwaarden, welkom op het begijnhof, niet enkel als bewoonsters, maar ook, nogmaals onder voorwaarden, als ze ziek waren in de infirmerie. In een tijd waarin de sociale voorzieningen voor armen, ouderen, zieken en hulpbehoevendens uiterst schaars

Lier in 1698 in het *Stedenboek Frederik de Wit*, met linksonder het begijnhof en rechtsboven de Sint Gummarskerk. Bron: Archief Stad en OCMW Lier

De kledingvoorschriften voor de begijnen waren bijzonder strikt en werden uitvoerig beschreven in de eerste statuten. Foto: Begijnhofkerk Lier, Goedele Durnez

waren, mogen we gewagen van een aanpak van eigen aard: de toegang tot de infirmerie bleef niet beperkt tot begijnen alleen, waarover verder meer.

Maar nu terug naar de tekst. Op de eerste plaats wordt van de begijnen verwacht dat zij leven "onder die ghehoersamheit des prochiaens vanden hove metten meestersen dat si hem ende hen laten selen naet besceide tot haren goedunkene in ghehoersamheit" en daarna volgt de motivering van deze beschikking: "want si den last van hen dragen". Voor wie zich daar niet naar schikt, volgt de volgende regel: "Ende oec dat men allen die ghenen die hen niet metten eersamen joffrouwen in ghehoersamheden in eersamheit van wandelinghe (omgang, levenswijze, gedrag) ende in gotleken goeden desen conformeren of ghelike en wille sout men die uut doen sal uten gheselschap der andre die eersam syn." Wat helder is, behoeft geen verdere verduidelijking.

Strikte kledingvoorschriften

Een passende kleding is vereist en het wat en waarom wordt nader toegelicht: "Item want alle beghijnhove gheordineert sijn om vrouwen ende joffrouwen die hen afsceden (ophouden, uitscheiden) willen vanden werelt ende in reinen levene ende in goeden sede hen toet gode keren willen daeromme selen si sijn van alselken abite (habijt, kleding) ende wesen (levenswijze) alse hier na volgd, dats te weten cledre van verwen (kleur) uut grau of swert of mengsel gris of bruyen daer wit in is, ende van onder sele rocke met twe bodeken te maten wyt na dats men in dander hove pleged (plege: wijze van handelen), muwen (mouwen) toet op die hant onghec-

nopt ende niet uitghevoedert noch gheprost (prossen: in plooiën en rimpels hangen, te ruim zitten), onderrocke simplec ghemaeckt niet uutwert uitghecoppelt (koppel: zoom, ongenaaiide plooi)."

De regel voor de haardracht, schoenen en mantel luidt als volgt: "Ende en selen oec niet houden lanc haer noch gheregen scoen (rijgschoen: schoen met veters) drage noch totten (toot: uitlopende punt, lange en spitse punt) daerane noch hacken maer faliën (mantel, doek van zwarte stof, die door vrouwen over het hoofd of de schouders werd gedragen) selen si dragen van verwen (kleuren) alse voerscreven is."

Novicen dienen na verloop van een jaar hun kleding aan te passen: "Item wat vrouwen ofte joffrouwen die opt hof comt wonen ende beghine wil syn ende die werlec cledre (wereldlijke kleding) daer brengd die en sal die werlec cledre niet langer dragen dan d'ierste jaer bedectelec (onopvallend) ende daer en binnen beginen cledre ghecrigen ende die werlec cledre vercopen of veranderen van verwen oft van maecsele."

Als regel mogen alleen begijnen op het hof wonen: "Item niemant en sal oec opt beghinhof wonen hi en sal ontfanen beghine syn." Maar hier worden twee uitzonderingen gemaakt. De eerste betreft "de boden of kindre die jonc ende onder haer jare syn". De tweede uitzondering, bij ons weten niet uitdrukkelijk gemaakt op andere begijnhoven, betreft weduwen: "Item vrouwen ofte joffrouwen die in huwelec gheseten hebben ende opt hof wonen willen die moeten een woenstede copen opt hof, ende dair toe moete si enen dobbelen mottoen eens gheven voer hare wedustool (staat of woning van weduwe of weduwnaar)." Deze tweede uitzondering lijkt in te houden dat een weduwe ook op het hof kon komen wonen, zelfs zonder het voornemen om nadien begijn te worden.

Wat met onroerend goed?

Een heikel punt in de statuten van zowat alle begijnhoven, want een uitzondering op het gewoonterecht, vormde de beperking van hun bezittingen, het gebruik en de vererving van een onroerend goed. Inderdaad leefde de begrijpelijke wens om in de mate van het mogelijke de woningen voor te behouden aan uitsluitend begijnen en dit met weinig uitzonderingen. Vandaar dat een vorm van "recht van voorkeur" diende verwoord te worden. Dat deed men als volgt: "Item alse een coep valt (te koop komt) opten hof van husen of van cameren so is iement van binnen 't shoefs naer (van "naderschap": bloedverwantschap en/of recht van voorkeur) die alse hi also vele gheven wille alse iement van buten, ende alse enich ghenoeft valt in een convent so is iement vande convente naerder dan iement van buten heet (heeft of biedt) en ware dat d'meesterschap anders consenteerde,

overmids werdicheit der persone of dienst of voerdeel die den hove ofte den convente daer af comen ware, of comen mochte, ende alsus (also) eest oec vanden husen te vercopene." Zo werd de mogelijkheid geschapen dat ook een niet-begijn een kamer of woning kon verwerven op het hof en daar ook kon komen wonen.

Verder was uiteraard een goed onderhoud van de woningen gewenst. Vandaar: *"Item so wie in coephuse woent die sal syn huus of camere houden ende wesen custbaerleke (gangbaar, in goede staat) van wande oft van dake, ende ghebraec daer iet ane also hi stolve (sterft) so soude dat syn goed voldoen dat achter [henne] bleve. Item die in die convente oft in die aelmoesen huse wonen, die selen dat oec houde custbaerlec also voerseid is."* De "van wande oft van dake" verwijst naar het onderhoud van de lemen wanden en de stro-daken.

De begijn die haar geloften niet naleeft en daarin zou volharden, wordt gewaarschuwd. Ze zal het hof voorgoed moeten verlaten ("t hof verboren"). Haar woning zal verbeurd verklaard worden: *"Item want alle beginhove gheordineert sijn op ghehorsamheit, eersamheit ende reinicheit van levne, alle die ghene die onghehorsam syn ende niet beteren en willen noch doen dat men hen bevelt, of dat men hen voer misdaet siet te doene of bevelt of die oneersamlec wandelen ende niet laten en willen, of die openbaerlic ghevalle syn of mijsdoen ieghen reinicheit van levne weder dat si ghecocht hebben opt hof of niet ghecocht die selen 't hof verboren ende al dat si daer ane ghelegd hebben ende syn si ghevalen met ghestelec persone dien niet huweleke (bijslaap) doen en mogen of niet overspelen die en selen nimmermeer weder opt hof ontfen worden."*

Godsdienstige verplichtingen

Elke begijn wordt geacht dagelijks de mis te horen. Bij een inbreuk wordt een boete opgelegd die aan de begijnhofkerk toe komt: *"Item alle die ghene die ontfen begijn syn opt hof selen alle daghe een ghehele misse horen ende waert dat men 't bevonde dat eneghe beghine des niet en dade, die soude verboren half haer dachure (dagloon) die si met werken wonne, ende die niet te werke en ghinghe die soude oec also vele verboren, ende dit sal sente Margerete (de begijnhofkerk in Lier) hebben, het en ware dat sake dat si siec ware of noetsake ghetanen (tanen: kwellen) consten daer omme dat men's hen mochte verdragen."*

Naast de dagelijkse mis zijn er de andere godsdienstige verplichtingen: de getijden lezen, de zondags- en hoogmissen en de vespers bijwonen en te communie gaan: *"Item alle beghinen die ontfen syn die syn sculdich te houdene die seven ghetiden vanden daghe, die niet lesen en connen in die boeke die sele*

lese voer die mettenen twalef pater nostre, ende voer elc vanden anderen ghetiden seven pater nostre, maer die lesen connen in die boeke die selen lesen die ghetiden van onser lieven vrouwe ofte vanden heilige ghest, ofte vanden heiligen drieuldicheit ofte vanden heiligen cruce. Item alle beghinen selen des sondages hare ghebode horen in haer prochikerke, want si dat sculdich syn te doene, ende oec so selen si des sondags ende des heilichdages hoemisse ende vespere horen in haer prochikerke, ende dit niet versumen sonder groten noet ende met orlove vanden prochiaen oft vanden meestersen. Item alle beghinen selen hen vereren te ghane toet den heiligen sacramento ten alderminste te vier tiden t'siaers."

Wat kost een graf in de begijnhofkerk? Men volgt de tarieven die worden gehanteerd door de Lierse hoofdkerk Sint-Gummarus: *"Item so wat beghinen die ghestorven is ende die men in die kerke wil graven dair sal men half also vele af gheven in erfelecheiden ofte in ghereden ghelde also men te sente Gommaers gheeft."*

Infirmerie ook voor niet-begijnen

De regel van de infirmerie is kort: *"Item in dese fermerie mogen comen wonen ontfen beghinen out of jonc die arm syn ende haer broet niet ghewinnen en connen bi consente ende goedunken des prochiaens der meestersen ende der mamboren vanden voerscreven hove."* De voorwaarde om in de infirmerie opgenomen te worden, was dus naast ziekte ook armoede en/of onbekwaamheid om in het eigen levensonderhoud te kunnen voor-

zien. Dat wijst erop dat de opdrachten van de infirmerie en van "die heilighest", de Tafel van de Heilige Geest, respectievelijk de zorg voor zieken en de zorg voor armen, in de dagelijkse praktijk sterk met elkaar verweven waren.

Merkwaaardig blijft echter de bepaling dat ook niet-begijnen onder bepaalde voorwaarden, lees: aangepaste testamentaire beschikkingen, in de infirmerie konden worden opgenomen: *"Item ware oec vrouwe of joffrouwe die ryc ware, ofte goed hadde have ofte erve ende die in die voerscreven fermerie comen woude weder si ontfen beghine ware of [en] ware die mocht men daer in ontfen bi consente des prochiaens, der mamboren ende der meestersen ende met vorwerden die si make soudn van haren goede bi rade ende consente van haeren erfghenamen."*

Een verklaring daarvoor is goed honderd jaar eerder deels te vinden in de aflatbrief⁽³⁾ die anno 1300 werd gegeven om de infirmerie of het hospitaal te steunen: *"Cum igitur in infirmeria sive hospitali curis Lirensis Cameracensis diocesis die noctuque recipiantur infirmas mulieres debiles et egenas a quibuscumque Christianorum partibus venientes et cis prout ipsius infirmeriae facultates suppetunt sint a Magistra et sororibus ipsius infirmeriae."* Of vrij vertaald: "En zo ook worden in de infirmerie of het hospitaal van het begijnhof te Lier gelegen in het bisdom van Kamerijk dag en nacht zieke, zwakke en hulpbehoevende vrouwen opgevangen, en dit van waar zij ook uit de christenwereld komen. Maar deze infirmerie dient over de

De godsdienstregels voor de begijnen waren bijzonder streng en de pastoor herinnerde hen geregeld aan hun plichten vanop de preekstoel. Foto: Begijnhofkerk Lier, Guido Theunissen

nodige middelen te beschikken, zodat de meesteres en zusters van deze infirmerie meteen de nodige verzorging kunnen bieden.” En de aflatbrief vervolgt: “Daarom verzoeken en vragen wij in deze dat onze hele gemeenschap aan dit hospitaal of infirmerie vrome aalmoezen en welkome steun uit liefdadigheid zou geven.” Dit verzoek om steun door en vanuit de gemeenschap wordt des te begrijpelijker als men rekening houdt met de in die tijd geringe beschikbare middelen voor sociale zorg.

De verklaring lijkt verder te liggen in de dubbele omschrijving “*infirmeria sive hospitala*”. “*Hospitalia*” betekent gastenkamers en de term “hospitaal” had een bredere betekenis in het Middenlands: een (gods)huis waar hulpbehoevenden huisvesting en verpleging vonden, zowel tijdelijk voor reizigers, pelgrims, zwervers en zieken als voor langere duur voor armen, gebrekkigen, ouderlingen en wezen. De betekenis van een “infirmerie” daarentegen is enger: de ziekenafdeling. Beide begrippen lijken elkaar hier echter goeddeels te overlappen.

Een poging tot besluit. De hier besproken tekst is een vroege vorm van statuten voor een begijnhof. De hoofdlijnen van de regels vindt men ook terug in de statuten van andere beghinhoven in de Nederlanden. Als levenswijze voor de beghijn staan gehoorzaamheid, eerzaamheid en vroomheid voorop. Een gepaste kleding is vereist. De woningen op het beghinhof als woonerf dienen gepast onderhouden te worden. Het recht om er te wonen en/of er een woning te bezitten of te gebruiken en te vererven, werd in beginsel beperkt tot de beghijnen, met een uitzondering voor kinderen en weduwen. De infirmerie ontfermde zich niet alleen over de zieke beghijnen, maar ook over (arme) vrouwen die geen beghijn waren.

Jef Van den Bergh

Digitale bronnen

- (1) Van den Bergh Jef: *Overlijden van Johannes de Vaken, pastoor van het beghinhof in Lier, 1 september 1400*, in: *Begijnhofkrant* 55, lente 2017, zie onder nr. 5.32 op http://www.vriendenbegijnhof.be/?page_id=269
- (2) <https://kulak.kuleuven.be/facult/rechten/Monballyu/RechtIagelanden/Brabantsrecht/Varia/lierrechtsboek1415.html>
- (3) Van den Bergh Jef: *De infirmerie van het Liers Begijnhof van 1300 tot 1583 en veertig dagen aflat*, in: *Begijnhofkrant* 58, winter 2017, zie onder nr. 6.36 op http://www.vriendenbegijnhof.be/?page_id=269